

الهیات،

دین و علوم شناختی

منوچهر دین پرست

سخن‌دیر

مطمئناً همگی ما نام رشته‌های تحصیلی گوناگون مانند علوم تجربی، علوم انسانی، ریاضی و... را شنیده‌ایم. ولی این روزها شاید کمتر کسی از وجود یک رشته تازه تاسیس و نوین و البته مهم، به نام رشته «علوم شناختی» خبر دارد، مگر اینکه سر و کارش با این رشته باشد. رشته علوم شناختی حوزه‌ای است که به جرات می‌توان گفت به آینده تعلق دارد. آینده‌ای که از همین حالا شروع شده و بخشی از آن نیز در زندگی امروزه ما قابل مشاهده و لمس است. علوم شناختی نه تنها توانسته در همین مدت کوتاه که از ظهور آن می‌گذرد به تحقیقات و ادعای مهمی دست یابد بلکه قابل انتظار است که بسیاری از موارد و مسائل علمی که ناشناخته و مبهم بوده برای ما مکشوف کند. علوم شناختی را در یک جمله کوتاه این چنین می‌توان تعریف کرد: علوم شناختی [Cognitive Science] مطالعه علمی «ذهن» است. در واقع می‌توان گفت علوم شناختی به صورت یک پژوهش علمی دربارهٔ ذهن و مغز تعریف می‌شود و اصطلاحی است برای «دانش ذهن‌شناسی» یا همان دانش‌های شناخت ذهن است. در اینجا منظور از ذهن مجموعه هر چیزی است، که نمودهای هوشمندی و آگاهی هستند مانند تفکر، ادراک، حافظه، احساس، استدلال و نیز تمام روندهای ناآگاهانه شناختی است. همچنین مقوله

شناخت در این حوزه نیز به مجموع حالت‌ها و فرآیندهای روانی مانند تفکر، استدلال، درک و تولید زبان، دریافت حواس پنجگانه، آموزش، آگاهی، احساسات و... گفته می‌شود. محققانی که در این زمینه فعالیت می‌کنند، با تمرکز بر روی نحوه نمایش، پردازش و انتقال اطلاعات توسط سیستم عصبی به مطالعه هوش و رفتار انسان می‌پردازند. سوال‌هایی مانند این که ذهن چگونه کار می‌کند یا مغز چگونه هوشمندی [Intelligence] را ایجاد می‌کند، پرسش‌هایی هستند که در علوم شناختی بررسی می‌شود. بنابراین، علوم شناختی رویکردی است که با نگاهی میان رشته‌ای، مجموعه‌ای از روش‌های مطالعاتی را در مطالعه ساختار و قوای شناختی آدمیان به کار می‌گیرد و به بررسی روند تغییرات و تکامل‌های آن در تاریخ و نیز در طول حیات هر فرد می‌پردازد.

در این میان برخی از دانشمندان و محققان بنا بر ضرورت و یا علاقه، نسبت علوم شناختی را با دیگر مسائل مورد بحث و بررسی قرار دادند. یکی از موارد، نسبت علوم شناختی با الهیات و دین است. علوم شناختی دین Cognitive science of religion یکی از حوزه‌های علمی است که می‌کوشد دین را از زاویه علوم مختلف شناختی، از جمله علوم اعصاب، علوم تکاملی، روان‌شناسی، و فیزیولوژی مورد بررسی قرار دهد. در واقع، علوم شناختی دین به بررسی چستی اثرات دین در زندگی انسان می‌پردازد. در سال‌های اخیر، باتوجه به پیشرفت علم و فناوری، پژوهشگران، پژوهش‌های فراوانی در حوزه‌های مختلف علمی، درباره دین انجام داده‌اند. البته باید معترف بود که علوم شناختی دین با علوم تکاملی در ارتباط است چراکه به نظر می‌رسد پایه و اساس رفتار دینی همان فرآیندهای تکاملی (دگرگشتی) باشد. اگرچه علوم شناختی دین چون یک علم است، ادعای الهیاتی ندارد و شأن این کار را هم ندارد که بخواهد مواردی فراطبیعی مانند وجود خدا و حیات بعد از مرگ را بزند و صرفاً در مورد این مسائل بحث می‌کند که باورهای انسان از کجا پیدا شده است. اگر بپذیریم که دانشمندان علوم شناختی در پی این هستند تا بزرگترین راز آدمی، یعنی دنیای مغز و ذهن انسان را کشف کنند و کارکردهای آن را به عنوان عالی‌ترین و پیچیده‌ترین مکانیسم موجود در طبیعت بشناسند، قطعاً دین نیز به عنوان یکی از مسائل بسیار پیچیده و مهم که در طول تاریخ با بشر همراه بوده نیز باید در این مورد به شکل جدی مورد توجه قرار داد. پس، علوم شناختی دین به دنبال اثبات یا رد باورهای دینی نیست؛ بلکه چگونگی تولید باورهای دینی، انتقال، تغییر و نیز بقای آن‌ها را از طریق ساز و کارهای شناختی توضیح می‌دهد و دربارهٔ صدق یا کذب آن‌ها تبیینی ارائه نمی‌کند. دانشجویانی که علاقه‌مند به درک علمی دین هستند، می‌توانند رشتهٔ علوم شناختی دین را انتخاب کنند. این رشته، ترکیبی از علوم شناختی، روان‌شناسی، عصب‌شناسی، زبان‌شناسی، انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی است.

سخن‌ویر

در ویژه نامه حاضر سعی شده هرچند کوتاه و مختصر نگاهی به علوم شناختی و دین و الهیات داشته باشیم و نسبت به معرفی و ترویج آن اقدام کنیم. چرا که باور داریم جایگاه دین چنان بسیط و مهم است که باید از دانش‌های نوین نیز برای بررسی و جایگاه آن به صورت ویژه استفاده کرد. اگرچه ما به برخی از مسائل در باب علوم شناختی و دین پرداخته‌ایم اما می‌توان به موضوعات متعدد دیگری مانند مبانی متافیزیکی علوم شناختی دین، فرایندهای ذهنی باور به روح و حیات پس از مرگ، علوم شناختی دین و عقلانیت باور دینی، پیامدهای الیهاتی علوم شناختی دین و موارد متعدد دیگر هم پرداخت. به هر روی باید پذیرفت علوم شناختی دین در ایران رشته‌ای جدید و نوپا است و در سال‌های اخیر، توجه زیادی به این رشته در محافل علمی و دانشگاهی ایران شده است. این اقدام می‌تواند به توسعه این رشته در ایران کمک کند و زمینه را برای تربیت متخصصان این حوزه فراهم کند؛ با این حال، این دانش میان‌رشته‌ای با چالش‌های متعددی روبه‌رو است. یکی از چالش‌های اصلی این رشته، ماهیت چندوجهی دین است. دین پدیده‌ای پیچیده است که جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، روان‌شناختی و عصب‌شناختی دارد. مطالعه دین با استفاده از علوم شناختی، مستلزم درک عمیق هر یک از این جنبه‌ها است.